

20 HUFVUDSTADSBLADET

Torsdag 8 juli 2021

Kultur

■ I operan *Lisbeta* har regissören Ida Kronholm gått in för att blotta det sanktionerade våldet som mötte de åländska kvinnorna från statligt och kyrkligt håll på 1600-talet. Veli Kujala axlar en dubbelroll som spelande trollkonstnär, skata och djävul. FOTO: WILHELM KVIST

På Åland görs opera om de svartaste åren i örikets historia

Ett svartvitt dragspel får en nyckelroll när 1600-talskvinnan Lisbetas öde blir opera på Åland.

Det hela gick väldigt snabbt. På bara några år blev stämningen så uppjagad och samhällsdebatten så hatisk att häxprocessen på Kastelholm som ledde till sju kvinnors förtida död kunde genomföras.

Det var i slutet av 1660-talet och häxjakten hann pågå i några år innan de svenska myndigheterna fick upp ögonen för det godtyckliga avrättandet av kvinnor på Åland.

När det blev aktuellt att göra opera på temat visste regissören Ida Kronholm genast att alla förutom de skyldiga skulle dö på scenen.

– Alla utom häradshövdingen och prästen. Det hade varit för bra om de hade fått sina straff, för det

fick de aldrig på riktigt. Kjellinus fortsatte som kyrkoherde i flera år och belönades för sitt arbete och **Psilander** gick vidare. Gärningsmännen kommer i allmänhet undan och det gjorde de också här.

Fruktbart samarbete

Librettot till operan *Lisbeta* började ta form när Kronholm sammanstrålade med författaren **Carina Karlsson** 2018, på den däckkraftiga och operafärlsta **Barbro Sundbäck**s initiativ.

Karlsson skrev texten, och Kronholm som hade jobbat som regissistent i åländska queeroperan *Magnum-Maria* 2014, kommenterade den. I praktiken kunde hon lägga in beställningar på scener och övergångar.

■ Carina Karlsson har jobbat med häxprocessen på Kastelholm i olika former sedan 1980-talet. Hon har aldrig tröttnat, utan lär sig ständigt mera om den. FOTO: MATILDA SAUL/ PRESSBILD

– Jag tänkte mig att vi kunde ha en aria här och lite mera av en stämning där, och Carina skrev, förklarar Kronholm.

Skatan lik Satan

Kvinnorna som åtalades i häxprocesserna anklagades bland annat för att kunna förvandlas till skator, de mytomspunna fåglar som nordborna var vana att associera med sorg och nöd, olycka och sjukdom. Därför ville operamakarna på ett hörn få med naturtron som kvinnorna praktiserade.

Operaskaparna fastnade för att låta ett svartvitt dragspel symbolisera Skatan, som av Kronholm beskrivs som en dubbel figur: fågel och djävul, skatan och satan i ett.

– Vi funderade på vad det fanns för ackordeonister och **Anna-Maria Helsing** nämnde en kille som spelade kvarttonstegsackordeon och är trollkonstnär och scenperson, och vi skrek ju bara! Vi gick in och såg

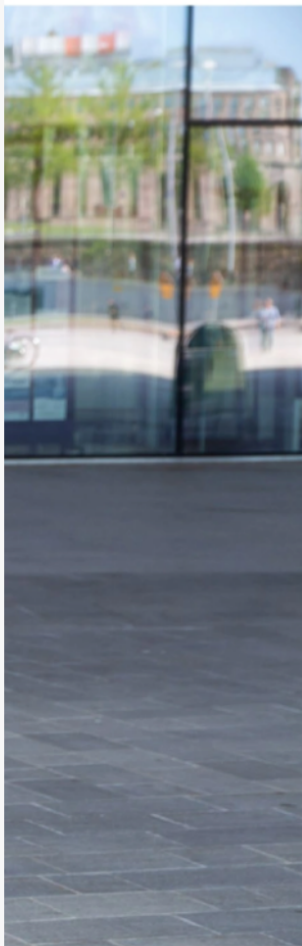
allt på Youtube!, minns Kronholm.

På nätet fanns några videor där **Veli Kujala** spelade **Paganini**, men också utdrag från hans album *Hyperchromatic Counterpoint*.

Queerperspektiv

Att Kujala på scenen trakterar ett kvarttonstegsackordeon är tänkt att ge åländska tonsättaren **Karolina Eiriksdóttir**s musik extra färg och charm. Hans roll är stum, men hans uppenbarelse som en Logelik uppvigglare och antändare är tänkt att sätta skräck i publiken.

Mikrointervallerna är tänkta att hållas till ett minimum för att uppnå maximal effekt. Men med dem verkar operamakarna vilja ifrågasätta den etablerade, diatoniska skalans dominans, som är lika förhärskande som den heteronormativa könsmakordningens. I det avseendet verkar kvarttonstegen finnas där för att tillföra ett queerperspektiv till hela föreställningen.

FAKTA

Lisbета

● Lisbета är en opera i två akter med femton scener och prolog som görs på Åland med premiär på Ålandica i Mariehamn den 15 juli.

● Operan är en tragedi och verklighetsbaserad fantasi om häxprocessen på Kastelholm 1665-1668, då sju kvinnor godtyckligt mördades med samhällets och lagstiftningens beredvilliga hjälp. Operan följer Per Skarps hustru Lisbета öde tills hon blir avrättad.

● För librettot står författaren Carina Karlsson och regissören Ida Kronholm gemensamt. Musiken är skriven av Karolína Eiríksdóttir och i rollerna ses Sofie Asplund, Philip Björkqvist, Dan Karlström, Jenny Carlstedt, Therese Karlsson, Aarne Pelkonen och Veli Kujala. Estniska sinfonietta dirigeras av Anna-Maria Helsing.

och romanen *Märket* 2019 – har hon aldrig tröttnat på ämnet utan ständigt utvunnit nya insikter.

– När jag skrev dikterna var jag bara tretio år och fokuserade mycket på Lisbета. Tjugo år senare kunde jag se flera nyanser och förstå sammanhangen. Jag kunde berätta berättelsen ur ett bredare perspektiv och få den att handla mera om samhället vid tidpunkten, om vad som hände med grannarna, domarna och nämndemännen. Jag kunde leva mig in i förövarens värld och förstå strukturerna och vad som får en process att rulla vidare.

Carina Karlsson säger att hennes läsare uppmärksammat henne på hur många aspekter av berättelsen som kan kännas igen i dag även om handlingen utspelar sig på 1600-talet.

– Det gäller dreven och att skälla på den som alla skäller på, att vara rädd för det som ligger utanför normen, döma utifrån sina egna insikter och kunskaper och döma andra människor som handlar utifrån sina förutsättningar.

– I och med att jag själv skrev *Märket* har vi egentligen kunnat förhålla oss ganska fritt till romanen. Det har gett oss friare händer i arbetet med librettot, säger Karlsson.

Riktigt bra story

För Ida Kronholm är det väsentliga att operan *Lisbета* är en riktigt bra story.

– Det är en mustig tragedi och sann berättelse om hur stämningen jagades upp så att kvinnorna kunde dömas för brott som några år tidigare inte ens hade existerat.

Berättelsen menar hon utmärks av juridisk sadism och sanktionerat våld från en tid när stat och kyrka var ett.

Hon ser också vissa likheter med hatretoriken i dag, och dreven som alltjämt startar på nolltid och tenderar gå i en riktning.

– Ta till exempel *Sanna Marins* frukostar. Plötsligt var drevet i gång igen.

WILHELM KVIST

wilhelm.kvist@hbl.fi

– Den moderna publiken kommer kanske att uppfatta kvarttonstegsackordeonet som det nya och avvikande. Men enligt min uppfattning är det breda det äldsta, det är snarare så att vi senare vant oss vid begränsningarna, säger Kronholm.

I praktiken skruvar Veli Kujala själv upp sitt dragspel för att byta de vitala delarna som öppnar Pandoras ask och ger honom tillgång till kvarttonstegen.

När intervjun görs har han ännu inte träffat tonsättaren Karolína Eiríksdóttir personligen. Men själva färgläggningen är tänkt att ske på Åland i samband med repetitionerna.

– Karolínas musik är lekfull med full av glimtar av olika stilar, förklarar Kujala.

Kvinnor, inte fåglar

På ett ställe i librettot jämför sig kvinnorna med skatorna i en passage som blivit Ida Kronholms favorit:

Vi driver omkring utanför gårdarna som skator i vinden, men vi är inte svartvita, inte fåglar, inte fria.

I librettot finns också flera rader som känns igen från Carina Karlssons diktberättelse *Lisbета*, *Per Skarps hustru* från 1996.

Trots att Karlssons arbete med tröldomsprocesserna pågått sedan 1980-talet och med åren tagit sig uttryck i många former – i föredrag, skrifter, dikter, fackböcker

Kaj Martin sommarpratar om sin cancersjukdom

Kaj Martins positiva sinne var ovärderligt när han fick sin cancerdiagnos och genomgick en lång och krävande behandling. I dag är han frisk och delar med sig av erfarenheterna, som värd för Vegas sommarpratare.

Ungefär 1 300 finländare drabbas årligen av cancer i urinblåsan. För några år sedan var det Kaj Martins tur att insjukna.

Sjukdomen, behandlingen, operationen och tiden efteråt är teman som Kaj Martin tar upp i sitt sommarprat. Men Martin pratar också om relationen till den stora och viktiga familjen – hustrun *Helena* och de fyra vuxna barnen – liksom relationen till fadern. Kaj Martins pappa var 55 år då han avled i samma form av cancer som Kaj Martin diagnosticerades med.

– Jag grubblade på om pappa och jag skulle gå samma öde till mötes, men jag tänkte också på hur olika vi var. Min pappa jobbade mycket. Jag har också jobbat hårt men det finns en klar balans mellan familjen och jobbet. För mig har familjen alltid i sista hand varit medelpunkten.

– Pappa och jag anförtrödde oss inte ofta åt varandra. Men när jag

■ Kaj Martin överlevde sin cancer och är i dag friskförklarad. Tiden som konvalescent är temat för hans sommarprat. FOTO: LINA ENLUND

var som sjukast hade jag verkligen velat prata med honom.

Hur rädd har du varit?

– Som cancerpatient finns tanken på döden i bakhuvudet och inför de årliga undersökningarna är jag alltid skraj. I samband med operationen hittades några vita prickar på lungorna men tydligen är de inga cellförändringar utan ärrbildning.

Hans släkting pekade ut kvinnor som trollpackor

Gustav Asplund visste att en släkting på 1600-talet vittnade i de omfattande häxprocesserna i Ångermanland. Under arbetet med dokumentärserien "Häxmorden" fann han sig en dag stå öga mot öga med en ättling till ett av släktingens många offer.

För något år sedan började Gustav Asplund, radioreporter- och producent, intressera sig för 1600-talets häxprocesser. Han insåg ganska fort hur lite han hade fått lära sig om processerna i skolan.

– Det började nere på kontinenten när den katolska kyrkan drabbades av en djävulsskräck. Kvinnosyner var inte den bästa och man menade att kvinnor var mer mottagliga för djävulen. Man var tvungen att stoppa ondskans inflytande, annars skulle världen gå under, säger han.

Skräcken spred sig mot slutet av 1600-talet till Sverige, där en blandning av gammal folktro, supermissväxt och bibeltexter som efter kyrkans giftermål med staten letat sig in i lagen resulterade i att hundratal kvinnor dömdes till döden för brottet att vara "trollkvinor".

Offer eller angivare?

Snart insåg Gustav Asplund att en av de värsta häxprocesserna ägde rum i Torsåkers socken i Ångermanland – en plats som hans egen och likaså kollegan *Moa Soltanian Magnussons* släkt härstammar från. De bestämde sig för att gräva

■ Moa Soltanian Magnusson och Gustav Asplund framför minnesstenen på Bälberget. Texten lyder "Här brann häxbål 1675. Män dömdes, kvinnor dog. Tidens tro drabbar människan." Pressbild. FOTO: HÅKAN SJÖBERG

vidare och blandade in lite "true crime".

Var deras släktingar offer eller angivare? I en släktbok hittade Gustav Asplund snart bevis på att en anfader, en blott nioårig pojke vid namn *Jakob*, hade varit med och pekats ut oskyldiga kvinnor som häxor.

– Det var många tankar just då, inte minst då jag har barn i den åldern. I dag vet vi ju hur barn fungerar, det finns ju flertalet rättsfall som visar att barn, när de pressas, säger vad de tror att vuxna vill höra.

Så en dag stod Gustav Asplund öga mot öga med *Helena Bure Wijk*, vars anmoder var en av kvinnorna som Jakob pekade ut som häxa. Men inte nog med det – kvinnan som han pekade ut var inte vem som helst; det var sin egen kusins dödsdom som Jakob beseglade.

Massakern på Bälberget

I "Häxmorden" berättar Gustav Asp-

Men sanningen är att man kan drabbas av vad som helst när man som jag har hunnit fylla sextio. Vi tänker inte på det eftersom döden är satt på undantag i dag.

– Men sanningen är att man kan drabbas av vad som helst när man som jag har hunnit fylla sextio. Vi tänker inte på det eftersom döden är satt på undantag i dag.

– Jag kan lugnt säga att jag har sett döden i vitögat och jag är inte rädd för att dö.

I sitt musikval har Kaj Martin, till vardags intendent vid Amos Rex, fastnat för namn som *The Pretenders*, *Joni Mitchell*, *Björk* och *Monica Zetterlund*.

– Musiken i programmet är jätteviktig för mig. Jag har alltid varit svag för kvinnliga vokaler.

ANNIKA HÅLLSTEN

Kaj Martins sommarprat sänds i Yle Vega torsdagen den 8 juli klockan 10.03 och 22.15.

lund och Moa Soltanian Magnusson historien om häxprocesserna, med fokus på händelserna i Torsåkers socken, som resulterade i att 71 kvinnor dömdes till döden och avrättades i vad som har liknats vid en massaker. Avrättningarna ägde rum på ett berg i trakten, känt som Bälberget eller Häxberget, och bevitnades av bygdens befolkning.

– Vår ingång är att liknande saker händer i dag. Kyrkan och alla som vittnade trodde att de gjorde rätt, att de räddade liv. Trump-supportrarna som i vintras stormade Kapitolium trodde också det, de trodde att de räddade demokratin. Sedan finns även rykesspridningen och terrorism som många tyvärr har erfarenheter av från sociala medier.

VIKTOR ANDERSSON/TT

Du kan lyssna på Häxmorden via Sveriges radios hemsida, också i Finland.